

ILK YOSHDAGI BOLALAR NUTQINING RIVOJLANISHIDA SENSOR SEZGILARNING AHAMIYATI

Sidiqova Baxtigul Kabirjon qizi

Qo‘qon davlat universiteti 2-kurs magistranti

Farg‘ona viloyati Beshariq tumani 44-maktab logoped o‘qituvchisi

sidiqovabaxtigul@icloud.com

M.Maxmudova

Ilmiy rahbar: f.f.d., dots.

Annotatsiya. *Biz ushbu tezida ilk yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishida sensor sezgilarning ahamiyati va ularning nutqiy faoliyatni shakllantirishdagi o‘rnini ko‘rib chiqamiz. Sensor sezgilar orqali bolaning atrof-muhitni idrok etishi, predmet va hodisalar haqidagi tasavvurlarining boyishi hamda nutqiy tajribasining kengayishi tahlil qilinadi. Ilk yosh davrida ko‘rish, eshitish, hid bilish, ta‘m bilish va teri-tuyg‘u sezgilarining nutq rivojlanishiga ta‘siri hamda sensor rivojlanish va nutq taraqqiyoti o‘rtasidagi bog‘liqlik yoritiladi. Shuningdek, sensor tarbiya vositalari, didaktik o‘yinlar va rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarning lug‘at boyligini oshirish, nutqiy faollik va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi. O‘zbek va xorijiy tadqiqotlar asosida sensor sezgilarning nutq, idrok, tafakkur va bilish jarayonlarini takomillashtirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Natijada, sensor rivojlanishga yo‘naltirilgan tizimli pedagogik yondashuv ilk yoshdagi bolalar nutqiy taraqqiyotini jadallashtirishda muhim omil ekani xulosalanadi.*

Kalit so‘zlar: *sensor sezgilar, ilk yoshdagi bolalar, nutq rivojlanishi, sensor rivojlanish, atrof-muhitni idrok etish, nutqiy tajriba, lug‘at boyligi, nutqiy faollik, muloqot ko‘nikmalari, bilish jarayonlari, didaktik o‘yinlar, pedagogik yondashuv.*

THE IMPORTANCE OF SENSORY PERCEPTIONS IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH IN EARLY CHILDHOOD

Abstract. *In this thesis, we examine the importance of sensory perceptions in the development of speech in early childhood and their role in the formation of speech activity. The child's perception of the surrounding environment through sensory perceptions, the enrichment of ideas about objects and phenomena, and the expansion of speech experience are analyzed. The influence of visual, auditory, olfactory, gustatory, and tactile perceptions on speech development in early childhood, as well as the relationship between sensory and speech development, is highlighted. In addition, the effectiveness of sensory education tools,*

didactic games, and developmental activities in enriching vocabulary, increasing speech activity, and developing communication skills is analyzed. Based on Uzbek and foreign studies, the importance of sensory perceptions in improving speech, perception, thinking, and cognitive processes is revealed. As a result, it is concluded that a systematic pedagogical approach focused on sensory development is an important factor in accelerating speech development in early childhood.

Keywords: *sensory perceptions, early childhood children, speech development, sensory development, environmental perception, speech experience, vocabulary enrichment, speech activity, communication skills, cognitive processes, didactic games, pedagogical approach.*

ЗНАЧЕНИЕ СЕНСОРНЫХ ОЩУЩЕНИЙ В РАЗВИТИИ РЕЧИ ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА

Аннотация. *В данной тезисной работе рассматривается значение сенсорных ощущений в развитии речи детей раннего возраста и их роль в формировании речевой деятельности. Анализируются восприятие ребёнком окружающей среды посредством сенсорных ощущений, обогащение представлений о предметах и явлениях, а также расширение речевого опыта. Освещается влияние зрительных, слуховых, обонятельных, вкусовых и тактильных ощущений на развитие речи в раннем возрасте, а также взаимосвязь сенсорного и речевого развития. Кроме того, анализируется эффективность средств сенсорного воспитания, дидактических игр и развивающих занятий в обогащении словарного запаса, повышении речевой активности и развитии коммуникативных навыков. На основе узбекских и зарубежных исследований раскрывается значение сенсорных ощущений в совершенствовании речи, восприятия, мышления и познавательных процессов. В результате делается вывод о том, что системный педагогический подход, направленный на сенсорное развитие, является важным фактором ускорения речевого развития детей раннего возраста.*

Ключевые слова: *сенсорные ощущения, дети раннего возраста, развитие речи, сенсорное развитие, восприятие окружающей среды, речевой опыт, словарный запас, речевая активность, коммуникативные навыки, познавательные процессы, дидактические игры, педагогический подход.*

Kirish. *Ilk yoshdagi bolalarda nutqning rivojlanishi ularning atrof-muhitni idrok etishi va sensor tajribalarining boyligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Sensor sezgilarning yetarli darajada rivojlanmaganligi bolalarning predmet va hodisalarni anglashida, ular haqidagi*

tasavvurlarni shakllantirishida hamda nutqiy faollikni rivojlantirishida muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ayniqsa, ilk yosh davrida ko‘rish, eshitish, hid bilish, ta‘m bilish va teri-tuyg‘u sezgilari orqali olingan ma‘lumotlar bolaning lug‘at boyligini kengaytirish, so‘zlarning ma‘nosini tushunish va nutqiy muloqotni rivojlantirish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois sensor rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan pedagogik faoliyat bolalar nutqini shakllantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Sensor sezgilarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan didaktik o‘yinlar, mashqlar va rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar bolalarning nutqiy faolligini oshirish hamda bilish jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. O‘zbekiston va xalqaro psixologik-pedagogik tadqiqotlar natijalari sensor rivojlanish va nutq taraqqiyoti o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Ushbu tezisda ilk yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishida sensor sezgilarning ahamiyati nazariy va amaliy yondashuvlar asosida yoritiladi, chunki sensor va nutqiy rivojlanishning o‘zaro uyg‘unligi bolaning har tomonlama kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Ilk yoshdagi bolalarda nutqning rivojlanishi sensor sezgilarning shakllanishi va ularning funksional takomillashuvi bilan bevosita bog‘liq jarayon hisoblanadi. Sensor tizimlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi bolaning atrof-muhitni to‘liq idrok etishiga, predmet va hodisalar haqidagi tasavvurlarni shakllantirishiga hamda nutqiy ifodaning rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday holatda bola sezgi orqali olingan ma‘lumotlarni yetarlicha tahlil qila olmasligi sababli so‘z ma‘nosini anglash va uni nutqda qo‘llash jarayonida qiyinchiliklarga duch keladi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sensor rivojlanish darajasi yuqori bo‘lgan bolalarda nutqiy faollik tez shakllanadi, lug‘at boyligi kengayadi hamda muloqot ko‘nikmalari barqarorlashadi. Sensor asosda shakllangan tasavvurlar esa fikrni aniq, izchil va mazmunli ifodalash uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Ilk yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida sensor tarbiya alohida ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda sezgi analizatorlarining faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus pedagogik yondashuvlar qo‘llaniladi. Sensor rivojlanish nutqiy jarayon bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u bolaning bilish faoliyatini faollashtiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Sezgi tizimlarini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar bolalarda predmetlarni farqlash, ularning xususiyatlarini aniqlash hamda ularni so‘z bilan ifodalash ko‘nikmalarini shakllantiradi, bu esa nutqni tushunish va undan faol foydalanish jarayonini yengillashtiradi.

Sensor rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash jarayonida quyidagi asosiy yondashuv va usullar qo‘llaniladi:

- **Vizual idrokni rivojlantirishga yo‘naltirilgan topshiriqlar:** bolalarda atrof-muhitdagi obyektlarni kuzatish, ularning muhim belgilarini ajratish hamda tasviriy ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

- **Eshitish sezgirligini kuchaytiruvchi mashg‘ulotlar:** turli tovushlar, nutq birliklari va fonemalarni farqlash orqali eshitish analizatorining faoliyatini faollashtiradi.

- **O‘yin asosidagi interaktiv faoliyatlar:** bolaning faol ishtirokini ta‘minlab, nutqning tabiiy sharoitda shakllanishi va rivojlanishiga imkon yaratadi.

- **Sensor tajribaga asoslangan amaliy faoliyat:** predmetlar bilan bevosita ishlash jarayonida ularning xususiyatlarini anglash hamda ularni so‘z bilan ifodalash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

- **Harakat va sezgi uyg‘unligiga asoslangan mashqlar:** motorika va sensor idrokning birgalikda rivojlanishini ta‘minlab, nutqiy ifodaning shakllanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

- **Integratsiyalashgan kompleks faoliyatlar:** bir nechta sezgi kanallarini uyg‘unlashtirish orqali bolalarning nutqiy va bilish jarayonlarini parallel ravishda rivojlantiradi.

Eng samarali yondashuv sifatida sensor rivojlanishni nutqiy faoliyat bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etish muhim hisoblanadi. Bunda pedagoglar bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tizimli ish olib boradilar. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va didaktik vositalar ushbu jarayon samaradorligini oshiradi, biroq asosiy natija muntazam va kompleks tashkil etilgan sensor-rivojlantiruvchi faoliyat orqali ta‘minlanadi. Natijada bolalarda nutqiy faollik ortadi, muloqot ko‘nikmalari shakllanadi hamda bilish jarayonlari yanada takomillashadi.

Xulosa. Psixologik-pedagogik fanlarning zamonaviy yondashuvlari shuni ko‘rsatadiki, ilk yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishida sensor sezgilarni shakllantirish va takomillashtirishga yo‘naltirilgan pedagogik ishlar nutqiy taraqqiyotni ta‘minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Sensor sezgilarning rivojlanishi bolalarda atrof-muhitni to‘liq idrok etish, predmet va hodisalar haqidagi tasavvurlarni boyitish hamda ularni nutq orqali ifodalash jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sensor rivojlanishga qaratilgan mashg‘ulotlar bolalarda lug‘at boyligini kengaytiradi, nutqiy faollikni oshiradi hamda muloqot ko‘nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, ilk yosh davrida sensor sezgilarning erta va tizimli rivojlanishi nutqning to‘g‘ri shakllanishi uchun mustahkam asos yaratadi. Sensor idrokning faollashuvi eshitish, ko‘rish va amaliy tajriba orqali olingan ma‘lumotlarni birlashtirib, nutq va bilish jarayonlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni mustahkamlaydi.

Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar sensor tarbiya va nutqni rivojlantirishga oid pedagogik ishlarni yanada takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Sensor sezgilarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalar, didaktik o‘yinlar va individual yondashuvlar bolalarning nutqiy hamda kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Natijada, sensor sezgilarni rivojlantirish nafaqat nutqiy taraqqiyotni jadallashtiradi, balki bolalarda bilishga qiziqish, mustaqil fikrlash va muloqot faolligini ham shakllantiradi. Shu bois ilk yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan sensor-rivojlantiruvchi ishlarni tizimli va muntazam tashkil etish eng samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘oziev E. G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 312 b.
2. Nishonova Z. T. Rivojlanish psixologiyasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 276 b.
3. Karimova V. M. Psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 340 b.
4. Abdullayeva D. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 255 b.
5. Yo‘ldoshev J. G‘., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017. – 298 b.
6. Hasanboyeva O. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Ilm Ziyoyi, 2016. – 284 b.
7. Mavlonova R. A. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 360 b.
8. Qodirov B. Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022. – 210 b.
9. Wikipedia – Sensor tizim: https://uz.wikipedia.org/wiki/Sensor_tizim
10. Wikipedia – Nutq rivojlanishi: <https://uz.wikipedia.org/wiki/Nutq>
11. Ziyonet ta’lim portali – <https://ziyonet.uz>